

IVAN DOROVSKÝ

OTÁZKY BALKÁNSKÉHO LITERÁRNÍHO SPOLEČENSTVÍ

Balkánské slovanské a neslovanské etnosy si již od prvních desetiletí osmanské poroby začaly uvědomovat (zejména jejich nejvzdělanější a nejpokrokovější část), že se dostaly do stejného nerovnoprávného postavení, že mají společného porobitele a tudíž i společného nepřitele. Proto se domníváme, že Balkánský poloostrov je třeba chápat jako jeden geografický, společenský a kulturní celek, v němž se realizovalo ideově kulturní společenství a balkánský literární kontext. Uvedené společenství bylo přirozeně v různých obdobích vnitřně kulturně i ekonomicky značně diferencováno.¹

V nových sociálních, národnostních, politických, ekonomických a kulturních podmínkách postupně pro Slovanů stával se nezbytností bilingvismus nebo polylingvismus. Vedle vlastního nářečí a řečtiny (v níž se až do počátku tzv. národního obrození konala mj. liturgie) bylo nutno ovládnout turečtinu. Příslušníci jednotlivých národností na Balkáně se postupně stávali bilingvními nebo polylingvními. Bilingvismus a polylingvismus pak zejména v období zesíleného rozvoje obchodní a kulturní výměny od 2. poloviny 18. století (kdy se kladou počátky tzv. národního obrození jednotlivých slovanských i neslovanských národností na Balkáně) hrály stále větší úlohu.

Balkán měl svá obchodní a kulturní ohniska i své ekonomicky a kulturně zaostalé okrajové oblasti, měl později svá kulturně osvětová a ideově revoluční centra doma i v diaspoře. A co je důležité — v různých rozhodujících historických okamžicích organizoval lid tohoto balkánského společenství velmi často společné bojové akce, které měly společné cíle.

Staletá symbióza slovanských a neslovanských národností Balkánu vedla přirozeně k tomu, že se kulturně vzájemně podporovaly, ovlivňovaly a ideově oplodňovaly. Přitom tu neupřeme v mnoha směrech prioritu řeckému etnickému celku jak doma, tak také v diaspoře. Např. myšlenku balkánské federace vyslovili a její principy vypracovali právě řečtí revolucionáři, kteří na konci 18. a počátkem 19. století rovněž jako první razili heslo všeobecného povstání (revoluce) proti společnému osmanskému nepříteli. Účastníci četných povstaleckých a revolučních akcí proti Osmanům chápali Balkánský poloostrov jako společnou vlast všech národností, které jej obývají, jako společný domov.

Společné protiturecké akce a později revoluční a národně osvobozenecská vystoupení balkánských národů (národností) naší tezi potvrzují.

Soužití různých etnosů v rámci balkánského společenství (podobně jako např. v rámci rakousko-uherské monarchie) se přirozeně neobešlo a ani nemohlo obejít bez často ostrých ekonomických, politických i národnostních střetů, zejména v období formujících se buržoazních národů. Jak jsme však již uvedli, ve vztahu k společnému nepříteli a pak v literatuře a umění se soužití realizovalo v těsné spolupráci a téměř bez konfliktů.

Pro jednotlivá období historického vývoje národností a později se formujících národů na Balkáně bylo příznačné, že navazovaly jak na vlastní historické, ideové, kulturní tradice, tak také na tradice celého balkánského národnostně pestrého společenství. Tradice je spojovaly, sjednocovaly také v období vzniku a rozvoje revolučně demokratického, později socialistického, komunistického, protiválečného a antifašistického hnutí.

Symbióza v rámci balkánského společenství vytvářela podmínky pro rozvoj typologicky stejné nebo podobné kultury (včetně literatury) a ideologie. Skutečnost, že národnostní celky žily ve stejných nebo podobných historických podmínkách, umožňovala kontinuální a mnohostranné vzájemné literární a ideové kulturní styky a vztahy i zprostředkování myšlenek ze západoevropských, středoevropských nebo východoevropských zemí.

Na Balkáně v průběhu staletí žily (a žijí) jak geneticky a jazykově blízké, tak také jazykově odlišné etnosy. Více než kdekoli jinde tu proto docházelo v průběhu jejich literárního a kulturního vývoje také k vzájemnému prolínání národních kultur slovanských národností navzájem i jejich kultury s kulturou neslovanských národností. Tím však vznikly společné kulturní tradice, tak jako vznikly např. četné společné tradice české a slovenské literatury. Všechny balkánské národnosti (národy) společně nebo každá zvlášť navazovaly různé intenzivně i na tradice cyrilometodějského a pozdně středověkého domácího (vlastního) písemnictví.²

Literární tradice (ať už národní nebo obecně balkánská) má v našem případě vždy úzký vztah k současnosti, obohacuje ji, působí na ni, oplodňuje ji, reguluje, usměrňuje a pomáhá jejímu rychlejšímu rozvoji, podněcuje vznik nových uměleckých hodnot. Proto by srovnávací studium jednotlivých vývojových etap balkánského literárního procesu mělo brát v úvahu vzájemnou podmíněnost jak národně literárních vztahů a souvislostí, tak také meziliterárních vztahů a mělo by pomáhat při tříbení, krystalizaci a novém hodnocení všech literárních hodnot, které se staly nebo mají stát součástí klasického fondu.³ Každé nastupující historické období (tím spíše to platí o poválečném socialistickém vývoji slovanských literatur) usilovalo a usiluje vždy o narušení a překonání dosavadní konvence, o vlastní přístup k tradici a o její hodnocení. Takový přístup vede k tomu, že bere v úvahu nové skutečnosti, nově vzniklé interetnické i meziliterární vztahy. Nelze přitom nevidět, že tu vždy existuje jisté napětí. V tom však spočívá dialektika vývoje, v tom je jádro aktivního vztahu k tradicím a k historické minulosti vůbec. Nelze proto dost dobře oddělovat literární vztahy v rámci národně literárního vývoje od vztahů meziliterárních, ať už je chápeme bilaterálně nebo multilaterálně.

Donedávna byla hlavním cílem např. charvátské, bulharské, řecké nebo srbské literární vědy periodizace meziliterárních vztahů v rámci národních literárních dějin. Jsou to národní literatury, o nichž se hovoří jako o literatu-

rách s přerušenou nebo oslabenou vývojovou kontinuitou. Jak ukazuje D. Đurišin, je třeba revidovat dosavadní měřítka a prosadit princip, že srovnávací studium musí vést k odhalení a poznání genetické a typologické podstaty literárního jevu nejen v rámci vývoje dané národní literatury, ale také v souvislosti s vývojem celého balkánského i širšího meziliterárního procesu. Vzájemná souvztažnost může být objektivním a značně spolehlivým kritériem k tomu, abychom stanovili periodizaci jak jednotlivých vznikajících národních literatur, tak i balkánského literárního procesu jako celku.⁴

Jaké jsou specifické rysy balkánského literárního procesu, jenž se v období obrození i později vyvíjel v rámci balkánského společenství? Uveďme zde aspoň některé. Zvláštním projevem jednotlivých vznikajících balkánských národních literatur např. byl jistý druhový synkretismus. Je pro ně rovněž příznačný jejich úzký vztah k lidové slovesné tvorbě. Jsou to národní literatury (řecká, srbská, charvátská, bulharská, později albánská a makedonská), jejichž etnické kolektivy bojovaly o národní a sociální rovnoprávnost. Již před časem jsem ukázal, že folklórnost, lidovost v literaturách balkánského společenství byla podřízena ideám národně osvobozenického zápasu. Veškerá nebo téměř celá umělecká a lidově slovesná tvorba (od řeckých bojových pochodů až po jihoslovanské a řecké hrdinské písně) byla nejen silným prostředkem, jehož prostřednictvím se šířily národně osvobozenické myšlenky, nýbrž byla (a do nejnovější doby ještě je) zpětně tímto národně osvobozenickým programem determinována.

Dalším společným rysem, přirozeně vnitřně časově i ideově diferencovaným, byl historismus v období romantismu. Byl převážně motivován národně obrozenickým hnutím, ovšem v jistých časových průsečících se v něm projevil některé otázky mimoliterárního charakteru (např. v novořecké literatuře).

Na Balkáně, což je jedním z dalších příznačných rysů jeho literárního procesu, se dosud meziliterární styky a vztahy vymezují převážně v rámci národních dějin literatury. Tu se však dostáváme k jedné z nejzávažnějších otázek, kterou by měla současná marxistická literární věda a historie zpracovat. Oč jde? Literární historikové jednotlivých balkánských národů při zpracování syntéz dějin jejich národních literatur narážejí na otázku bilingvismu nebo polylingvismu, o němž jsem se již zmínil. Poukazují na to, že četní tvůrci (kulturní a osvětoví pracovníci) psali v různých obdobích (fakticky až do poloviny 20. století) svá díla a vyslovovali své politické a umělecké ideje v několika jazycích. Jak jsem již před několika lety psal, je třeba v této otázce překonat ještě čtená nacionalisticko-šovinistická rezidua minulosti. Eklekticismus by v tomto případě nikam nevedl. Je třeba vyloučit, aby jazyk, v němž psali, a místo narození byly brány jako jediná kritéria jejich zařazení do dějin té které národní literatury. Měli bychom vzít v úvahu především dvě skutečnosti: uvedení tvůrci, o jejichž zařazení do jednotlivých dějin národních literatur Balkánu se vedou dodnes spory, psali buď směsí církevní slovanštiny a rodného jazyka, nebo naddialektem, interdialektem či dokonce také tehdejší (platí to zejména pro 19. století, ovšem v případě např. makedonské literatury také pro naše století) „spisovnou“, „literární“ bulharštinou, řečtinou, srbsčinou či rumunštinou. To však samo o sobě v rámci balkánského literárního kontextu nedokazuje nic o tom, že by patřili výlučně do dějin jedné národní literatury. Na jiném místě jsme psali o tom, že by naopak částí svého díla (nebo i dílem celým) měli patřit do dějin dvou nebo několika balkánských národních literatur.⁵

V období tzv. národního obrození, kdy se v rámci existujícího balkánského literárního a obecně kulturního a ideového společenství formují jednotlivé slovanské národní literatury, nastává zřetelný odklon od řečtiny a příklon k rodnému nářečí, k církevní slovanštině a k tehdejšímu „literárnímu“ jazyku. To přirozeně stále více upevňovalo myšlenku slovanské vzájemnosti a sounáležitosti i obranné tendence proti helenizaci. Zároveň se však upevňovala myšlenka vzájemných vztahů, společných akcí, tříbila se a diferencovala ideová stanoviska jak tvůrců, tak také širších národnostních celků. Vedle četných integračních a diferenciacních tendencí, které probíhaly uvnitř geneticky příbuzných etnických kolektivů, uplatňovala se (symetricky nebo asymetricky) rovněž komplementární funkce.

Styky a vztahy balkánských slovanských a neslovanských literatur a kultur bychom měli v rámci balkánského literárního společenství chápat jako nepřetržitý proces vzájemného obohacování a ovlivňování, jako vztahy mezi národními literaturami, které vznikaly za podobných podmínek, jako balkánský literární a obecně kulturní kontext. Teprve na podobném principu můžeme hovořit o biliterárnosti a polyliterárnosti, která se v různých obdobích balkánského literárního procesu realizovala na základě diferenciacce, integrace a komplementárnosti. Nejde tu o rozpor, jak by se na první pohled mohlo zdát, nýbrž o potvrzení dialektiky jednoty a boje protikladů. Všechny uvedené formy vztahů — integrační, diferenciacní a komplementární — se v různých vývojových etapách realizovaly různě. Komplementární vztah suploval často podněty, faktory, literární jevy, ideje i tvůrčí postupy, jež v tom kterém období v národní literární a kulturní tradici chyběly. Využívaly se tradice církevněslovanského písemnictví, které byly společné všem jižním Slovanům (ale částečně např. též Rumunům), i tradice antického a byzantského písemnictví.⁶

V balkánském literárním společenství můžeme rozlišit několik základních typů biliterárnosti nebo polyliterárnosti: první typ souvisí s bilingvismem nebo polylingvismem, který se nejprve užíval v hospodářském a obchodním styku a teprve později v literární a kulturní komunikaci. V dějinách balkánských národních literatur byli (a dodnes jsou) takoví tvůrci, kteří přijímali informace z dvou nebo více literatur a ve svém díle navazovali na dvě nebo několik národních literárních tradic (např. P. R. Slavejkov na bulharskou, tureckou, ruskou a srbskou, R. Žinzifov na makedonskou, řeckou, ruskou a bulharskou, G. Prličev na řeckou, církevněslovanskou, bulharskou a makedonskou, v československém literárním kontextu je možné uvést např. Petra Jilemnického, v německo-francouzském Maxe Lingnera, v česko-německém F. C. Weiskopfa ap.). Jak víme, tvorba uvedených i mnoha dalších literárních osobností byla zřetelně obohacována literárními tradicemi několika národních celků. Sovětská literární věda mluví v takových případech o autorech „obštegého tipa“; termín „dvojdomy“ nebo „mnohodomy“ tvůrce se mi zdá přesnější a výstižnější.

Kromě uvedeného typu se biliterárnost nebo polyliterárnost realizovala také tak, že tvůrce čerpal pro vlastní tvorbu inspirační impulsy z kulturní tradice jiného (nejčastěji geneticky příbuzného) národa. Je to tzv. kreativní (tvořivý) typ.⁷

Další typ biliterárnosti nebo polyliterárnosti souvisí tak či onak s prvním typem. Jde o tvůrce, kteří nejen čerpali z několika národních literárních tradic, nýbrž svým mnohostranným dílem přispěli k rozvoji jedné, dvou nebo několika národních literatur a kultur. Taková osobnost nebo dílo (nebo část díla) se

stává součástí dědictví, které může být dokonce společné balkánskému (nebo jinému) literárnímu kontextu.

Přirozeně mohou vznikat rovněž další typy biliterárnosti nebo polyliterárnosti, když pro určité období chybí vlastní literární tradice (viz např. slovenskou nebo běloruskou literaturu), nebo v kontextu federativního soužití, jako je tomu v kontextu sovětského nebo jugoslávského literárního života. V podobných případech může autor pomocí zprostředkujícího jazyka (jímž je v těchto případech ruština nebo srbocharvátština) komunikovat se čtenáři různých literárních tradic jak přímo, tak i prostřednictvím překladu. Ale to už je téma dalšího příspěvku.

¹ Иван Доровский, *К методологическим вопросам сравнительного изучения балканских литератур*. In: Rapports, co-rapports, communications Tchécoslovaques pour le [Ve Congrès de l'Association internationale d'Études du Sud-Est Européen. Prague 1979, 391—402.

² Dionýz Ďurišin, *O literárných vztáchoch*. Sloh, druh, preklad. Bratislava 1976, 14. Viz též Mikuláš Bakoš, *K otázke predmetu literárnej historie*. In: Sbornik Filozofickej fakulty UK XVI, Philologica. Bratislava 1964, 9.

³ Anton Popovič, *Tradičia v literárnej komunikácii*. In: Literárna a literárnomúzejná tradícia. Dolný Kubín 1980, 9—21.

⁴ Dionýz Ďurišin, cit. dílo, 23.

⁵ Ivan Dorovský, *K otázce formování národní kultury ve střední a jihovýchodní Evropě*. In: Hudba slovanských národů a její vliv na evropskou hudební kulturu. Brno 1981, 67—72.

⁶ Ivan Dorovský, *Otázky srovnávacího studia evropských literatur*. In: Prilozi — Contributions IV 2, Skopje 1979, 51—66.

⁷ Jana Nemcová, *Bilaterárnost jako odraz společenských a literárních vztahů*. Český jazyk a literatura, 33, 1982—1983, čís. 8, 337—342.

ВОПРОСЫ БАЛКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ОБЩНОСТИ

Автор статьи указывает на некоторые черты балканской литературной и общекультурной общности. Он предлагает Балканский полуостров понимать не только как одно географическое, а также общественное и культурное целое, в котором осуществлялась идейно-культурная общность и балканский литературный контекст. Многовековое сожительство балканских славянских и неславянских народностей (наций) вело к взаимной культурной и идейной поддержке, к культурному взаимодействию и идейному обогащению. Они продолжали как собственные (домашние) традиции, так и исторические, идейные и культурные традиции всей балканской общности.

К специфическим чертам балканского литературного процесса принадлежит прежде всего определенный жанровый синкретизм, далее фольклорность, которая в литературах балканской общности служила идее национально-освободительной борьбы. Дальнейшими чертами литературного процесса на Балканах являются историзм в период романтизма, билингвизм и полилингвизм. Многие деятели в области культуры и просвещения писали в различные периоды свои произведения и выражали свои идеи на нескольких балканских языках. По нашему мнению такие деятели принадлежат частью своего творчества (или же целым творчеством) к истории двух или нескольких балканских национальных литератур.

Взаимоотношения балканских славянских и неславянских литератур и культур надо понимать в рамках балканской литературной общности как непрерывный процесс взаимного обогащения и воздействия, как балканский литературный и общекультурный контекст. Только на таком принципе можно говорить о билитерарности и полилитерарности, которые в различные периоды осуществлялись на основе дифференциации, интеграции и комплементарности. В балканской литературной общности можно различить несколько основных типов билитерарности или полилитерарности.

